

ПРАКТИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.129:347.440.74

Цвігун Дмитро Петрович,

кандидат юридичних наук, доцент, професор і завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Вінницького інституту МАУП

СУБСИДІАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В СУМІЖНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку юридичної науки значні зусилля дослідників зосереджені на розмежуванні предметів регулювання окремих галузей права, порівнянні останніх, протиставленні їх важливості і першочерговості. Ніби свідомо оминаються питання єдності, взаємопов'язаності, зв'язку окремих галузей національного права. А саме взаємопроникнення і узгодженість окремих галузей додає стабільності і ефективності правовій системі загалом. Отже, завжди актуальними залишаються питання взаємодії окремих галузей права і вивчення правових механізмів такої взаємодії.

Стан дослідження теми. Питання субсидіарного застосування норм права були додатковим при дослідженні правових прогалин В.В. Лазаревим, Є.В. Васьковским, М.М. Коркуновим, Г.Ф. Шершеневичем та іншими визначними теоретиками права. Самостійній розробці проблеми субсидіарного застосування норм права в юридичній літературі не приділяється належної уваги, хоча близькі питання застосування аналогії закону та аналогії права, пробільності права розроблені досить детально. Серед сучасних вчених, які зверталися до означеної проблематики О.В. Некрасова, Ю.І. Матат, С.В. Очкурченко, О.Ф. Сафін, В.М. Лебедев.

Найрозробленішим в літературі є питання застосування положень цивільного права до сімейних правовідносин. Однак, навіть значна кількість наукових праць не виключають дискусійних моментів та спірних тверджень. Питання ж можливості і правил застосування норм цивільного права до інших галузей потребують подальшого вивчення.

Тому **метою** даної статті є з'ясування законодавчого та доктринального підходу до субсидіарного застосування норм цивільного права до суміжних галузей.

Виклад основного матеріалу. Значення цивільного права для інших галузей права визна-

чається його місце в системі приватного права. Цивільне право України може бути визначене як сукупність концепцій, ідей та правових норм, що встановлюють на засадах диспозитивності, юридичної рівності та ініціативи сторін, підстави придбання, порядок реалізації і захисту цивільних прав та обов'язків фізичними та юридичними особами, атакож соціальними утвореннями, що виступають як суб'єкти цивільних відносин, з метою задоволення матеріальних і духовних потреб приватних осіб та захисту їх інтересів [1, с. 13].

Приватне право можна визначити як підсистему права, що регулює такі аспекти відносин між суб'єктами права, які прямо не стосуються діяльності держави (місцевого самоврядування). Ці відносини є приватноправовими [4, с. 11]. Характерними рисами приватного права є рівність учасників відповідних відносин, їхня ініціативність при встановленні правовідносин, вільний розсуд при обранні правил поведінки, прямо не заборонених законодавством, позовний порядок захисту інтересів його суб'єктів у суді тощо [5, с. 8].

«Протистоїть» приватному праву право публічне. У свою чергу, публічне і приватне право (система права) поділяються на галузі права. До галузей публічного права традиційно відносять адміністративне, конституційне, кримінальне, фінансове, канонічне право, а до галузей приватного права – цивільне, сімейне, трудове право тощо.

Хоча категорії «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» мають низку спільних рис, однак між ними існує низка суттєвих відмінностей [3, с. 166]. Цивільне право виступає основним ядром приватного права, є його провідною галуззю [2, с. 86]. Цивільне право поширює свій вплив і на суміжні галузі, що входять до складу приватного права. Домінуюче положення і профільююче значення цивільного права визначене об'ємністю розвиненістю його законодавства. Жодна галузь права не має такої кількості джерел

правового регулювання, як цивільне право [7, с. 147].

Між тим система права України не є незмінною, вона трансформується. Можна констатувати поступове формування нових галузей, підгалузей та інститутів права й законодавства і поступове відмирання застарілих галузей та інститутів; склад приватноправових галузей поповнюється, а ряд загалом публічних правовідносин набувають приватноправовий характер.

Таким чином, проблема співвідношення цивільного права з нормами, що регулюють суміжні відносини, питання підпорядкування і системної належності різних груп норм, які покликані регулювати однорідні приватноправові відносини, у сучасних умовах стає вельми актуальною. А вже сьогодні в праві України відбувається значне розширення сфери дії цивільного права. Цивільно-правові засади усе більше використовуються для регулювання відносин, що виникають в інших галузях права [9, с. 40].

Даний факт не оминув своєю увагою і законодавець, який в ст. 9 чинного Цивільного кодексу України закріпив можливість застосування положень Кодексу до врегулювання відносин, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства [10].

Наука теорії держави і права виробила для подібних випадків застосування норм права інших галузей категорію «субсидіарного застосування норм права». Ледве не найбільш часто вживаними для субсидіарного застосування є норми цивільного права.

Як зазначає О.В. Некрасова, неодмінною умовою субсидіарного використання права є наявність розвиненого законодавства в профільюючій галузі, нормами якої доводиться керуватися при відсутності відповідних правил у суміжній, як правило, «дочірній» галузі права [7, с. 147]. Саме таким законодавством і наділене цивільне право. Окрім того, необхідно підкреслити, що законодавство в даному випадку використовується в найбільш широкому значенні, адже до джерел цивільного права за загальноприйнятою думкою відносяться правові звичаї, норми міжнародного права, принципи природного права.

Резонним є питання де і коли можуть субсидіарно застосовані норми цивільного права. Безумовно, цивільно-правові норми можуть застосовуватися до суміжних з цивільними відносин. Однак коло таких відносин може бути визначено по-різному.

Я.Г. Янів відзначає, що субсидіарне застосування норм права обумовлюється єдністю права і поділом його на відповідні галузі та інститути, взаємозв'язком між ними, генетичними зв'язками, що існують між суміжними і однорідними галузями. При субсидіарному застосуванні норм права наявна схожість у предметі і методі правового регулювання. Тому, звертаючись до субсидіарного застосування норм права, як способу подолання прогалін, необхідно встановити подібність випадку, що підлягає вирішенню із суспільним відношенням, врегульованим суміжним правовим інститутом або суміжною (спорідненою) галуззю права [11, с. 76-79].

Ю.І. Матат приходиться до висновку, що субсидіарне застосування має місце лише між суміжними галузями, інститутами, ідентичними за своїм характером, генетично взаємопов'язаними. Наголошує також дослідник що субсидіарне застосування допускається лише при дотриманні ряду умов. Зокрема, необхідно виявити істотну схожість в регульованих відносинах, а також й у способах їх правового опосередкування. При виборі субсидіарно застосовуваної норми права слід враховувати й принципи, притаманні галузі права, до якої фактично належать ці норми [8, с. 383].

О.Ф. Сафін резюмує своє дослідження субсидіарного застосування норм цивільного права висновком, що, незважаючи на те, що, як правило, норми цивільного права застосовуються до відносин галузей приватноправового характеру, повністю виключати застосування норм цивільного права до відносин, наприклад, адміністративного, податкового, фінансового права неприпустимо. А вже взаємодія норм приватноправового та публічно-правового характеру – одна з останніх тенденцій розвитку сучасного законодавства [12, с. 104].

Субсидіарне правозастосування можливе лише за певних обставин:

- 1) наявність прогалін у законодавстві;
- 2) наявність чинного законодавства, в якому законодавець передбачає можливість регулювання відповідних відносин за допомогою застосування норм в субсидіарному порядку («відповідне» застосування норм права);
- 3) суспільні відносини, що підлягають врегулюванню і вже врегульовані, повинні володіти схожістю, причому подібність має бути також і в методах правового регулювання;
- 4) необхідно враховувати загальні принципи і положення, що лежать в основі відповідних галузей, беручи до уваги відносну самостійність останніх у питаннях регулювання суспільних відносин;
- 5) субсидіарне застосування норм права можливе тільки у випадку ідентичності і повної то-

тожності ознак відповідної ситуації ознаками, передбаченими нормою права [6].

Дискусійним питанням є також визначення тих конкретних норм цивільного права, які можуть застосовуватися до суміжних відносин. Так, для сімейних відносин можуть застосовуватись норми цивільного права про обчислення строків та позовну давність. Крім цього, норми цивільного законодавства застосовуються при укладенні та в динаміці сімейно-правових договорів. Наступною сферою застосування норм цивільного законодавства в сфері сімейних відносин є їх застосування в регулюванні деяких питань спільної сумісної власності. Норми цивільного законодавства застосовуються для регулювання встановлення опіки та піклування над дітьми, визначення майнових наслідків недійсності шлюбу [9, с. 43].

Норми цивільного права довгий час були і залишаються важливим регулятором трудових правовідносин, не зважаючи на скептичні думки з цього питання спеціалістів в галузі трудового права.

Норми ЦК застосовуються до трудових відносин в частині відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівнику (статті 1195, 1197, 1199 – 1205, 1208 ЦК). Таке застосування норм ЦК можливе у зв'язку з відносинами щодо зберігання майна працівників, щодо надання працівникам кредиту для сплати вартості навчання в учбових закладах та інших цілей. Слід виходити з того, що законодавство про працю не перешкоджає застосуванню до таких відносин в сфері найманої праці не лише ЦК, а й інших актів цивільного законодавства. В літературі правильно звертається увага на те, що з огляду неврегульованості трудовим законодавством відносин з приводу розголошення комерційної таємниці, положення цивільного законодавства мають поширюватися на ці відносини.

Запозичуючи з цивільного права наявні поняття і види правочинів, можна говорити не тільки про корисність їх субсидіарного застосування у трудовому праві, але й про необхідність їх використання в трактуванні трудових правочинів, не заперечуючи їх самобутності і відмінності від правочинів в інших галузях права [14].

Єднання в майбутньому трудового договору з цивільним, як і в цілому трудового права з цивільним, стало б важливим кроком на шляху формування приватного права. Не зачіпаючи існуючого набору норм трудового права, це дозволило б додати до гарантій, створених у трудовому праві, де-

які з тих, що існують у цивільному. Як приклад: порівнювання заборгованості із заробітної плати до цивільно-правового боргу відкрило б можливість використання норм Цивільного кодексу про відшкодування збитків. Важко пояснити, чому кредитор у зобов'язанні, що випливає з трудового договору, має бути в гіршому становищі порівняно з цивільно-правовим кредитором [15, с. 92].

Однак, якщо з суто «приватними» відносинами все зрозуміло, то питання щодо застосування норм цивільного права до публічних відносин є спірним. Так, ч. 2 ст. 1 ЦК України встановлює, що до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом [10]. Однак, дане правило не виключає субсидіарного застосування норм цивільного права до визначених в статті відносин загалом.

На думку С.В. Очкуренка «інше може бути визначено законом не лише у випадках прямого посилення на цивільне законодавство, але й в тих випадках, коли законодавець в фінансово-правових цілях прямо використовує конструкції цивільного законодавства без їх окремого врегулювання актами фінансового законодавства» [13, с. 82].

Прикладами такого застосування можуть слугувати режим оподаткування конкретного суб'єкта, який залежить від його цивільно-правового статусу і того, які правочини він використовує у своїй діяльності. Крім того актами фінансового законодавства передбачено укладення цілого ряду цивільно-правових договорів, а також можливість здійснення односторонніх правочинів, на підставі яких виникають цивільні правовідносини, до яких прямо, а не субсидіарно застосовуються норми цивільного законодавства [13, с. 89].

Висновки. Отже, норми цивільного законодавства можуть бути застосовані до суміжних відносин. Дане явище має назву субсидіарного застосування норм права і його правова природа ґрунтується на взаємопов'язаності та неподільності галузей права, існуванні міжгалузевих інститутів права. Можливість субсидіарного застосування норм цивільного законодавства свідчить про значну розгалуженість джерел останнього і визначає особливу роль цивільного права в регулюванні цілої плеяди суміжних відносин, нерідко навіть в публічно-правовій сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харитонов С.О. Проблемні питання визначення співвідношення понять «приватне право», «цивільне право» та «цивільне законодавство» / С.О. Харитонов // Часопис цивілістики. – 2013. – Вип. 14. – С. 7-14.
2. Белуга Ю.М. Актуальні проблеми визначення системи приватного права / Ю.М. Белуга, А.А. Жилкова // Юридичний вісник. – 2013. – № 1 (26). – С. 85-89.
3. Харитонов С.О. Категорії «приватне право», «цивільне право України» та «цивільне законодавство України»: до проблеми співвідношення / С.О. Харитонов // Наукові праці НУ ОЮА. – 2012. – С. 157-169.
4. Погребняк С.П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти) / С.П. Погребняк // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2006. – Вип. 12. – С. 3-17.
5. Харитонova О.І. Поділ права на приватне та публічне: теоретичні питання / О.І. Харитонova // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 2. – С. 7-9.
6. Летаева Е.А. Субсидіарное правоприменение / Е.А. Летаева // Познавательный: открытый журнал. – 18 декабря 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn--80aafngqnlfc6b3hm.xn--p1ai/all/subsidiarное-pravoprименение.html>
7. Некрасова О.В. Проблемы субсидіарного застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин / О.В. Некрасова // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского: Серия «Юридические науки». – Т. 21 (60). – 2008. – № 2. – С. 146-150.
8. Матат Ю.І. Застосування норм права в субсидіарному порядку: основні вимоги та передумови / Ю.І. Матат // Актуальні проблеми права: теорія і практика = Topical issues of law: зб. наук. пр. / Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, МОН України, Ін-т юриспруденції та міжнар. права. – Луганськ, 2013. – № 26. – С. 378-384.
9. Некрасова О.В. Деякі аспекти застосування цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин / О.В. Некрасова // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2 (21). – С. 40-44.
10. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
11. Янев Я.Г. Субсидіарное применение норм права / Я.Г. Янев // Советское государство и право. – 1976. – № 12. – С. 75-81.
12. Сафин А.Ф. Основания субсидіарного применения норм гражданского права к отношениям иных отраслей / А.Ф. Сафин // Вестник экономики, права и социологии. – 2007. – № 2. – С. 100-105.
13. Очуренко С.В. Субсидіарное применение положений гражданского законодательства к финансовым отношениям / С.В. Очуренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского: Серия «Юридические науки». – Т. 27 (66). – 2014. – № 2. – С. 80-90.
14. Лебедев В.М. Субсидіарное применение норм гражданского права / В.М. Лебедев // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – Вып. 345. – С. 117-121.
15. Волинець В.В. Про можливість забезпечення трудових прав і обов'язків нормами цивільного права / В.В. Волинець // Юридичні науки. – 2005. – № 67-69. – С. 91-93.

Цвігун Дмитро Петрович

СУБСИДАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В СУМІЖНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

В статті проаналізовано можливість і умови субсидіарного застосування норм цивільного права до суміжних відносин. Зроблено спробу окреслити коло суміжних відносин виходячи з положень чинного законодавства і реалій правозастосування.

Ключові слова: субсидіарне правозастосування, цивільне законодавство, приватне право, суміжні відносини

Цвигун Дмитрий Петрович

СУБСИДАРИОПРИМЕНЕНИЯ НОРМ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА В СМЕЖНЫХ ОТРАСЛЯХ ПРАВА

В статье проанализирована возможность и условия субсидіарного применения норм гражданского права для смежных отношений. Сделана попытка определить круг смежных отношений исходя из положений действующего законодательства и реалій правоприменения.

Ключевые слова: субсидіарное правоприменение, гражданское законодательство, частное право, смежные отношения

Tsvigun Dmitro Petrovich

SUBSIDIARY APPLICATION OF CIVIL LAW IN RELATED ARE A SO FLAW

The paper analyzes the possibility and conditions of subsidiary application of civil law to related relations. An attempt to outline recent relations on the basis of the current legislation and law enforcement was made.

Keywords: subsidiary law enforcement, civil law, private law, related relations.